

УДК 346.27»1918/1939»

**ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ
ГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1918–1939 РР.)**
**HISTORICAL LEGAL BASES OF UKRAINIAN COMMERCIAL COOPERATIVES
FUNCTIONING IN THE INTERWAR POLAND (1918-1939)**

Турчак О.В.,
*кандидат історичних наук, доцент,
заступник начальника факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Висвітлено діяльність українських господарських та фінансових об'єднань у Польщі в 1918–1939 рр. З'ясовано нормативно-правові засади діяльності національної кооперації відповідно до закону 1920 р., який дозволив українським кооператорам об'єднатися в одну національну структуру (КРС), закону 1934 р., що обмежив діяльність РСУК територією Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств. Розглянуто українську кооперацію у міжвоєнній Польщі як невід'ємну частину національного, суспільно-політичного, господарсько-фінансового та культурного життя у країні.

Ключові слова: міжвоєнна Польща, українська кооперація, Ревізійний союз українських кооперативів, «Центросоюз».

Освещена деятельность украинских хозяйственных и финансовых объединений в Польше в 1918–1939 гг. Выяснены нормативно-правовые основания деятельности национальной кооперации в соответствии с законом 1920 г., который позволил украинским кооператорам объединиться в одну национальную структуру (КРС), законом 1934 г., что ограничил деятельность РСУК территорией Львовского, Станиславовского и Тернопольского воєводств. Рассмотрена украинская кооперация в межвоенной Польше как неотъемлемая часть национальной, общественно-политической, хозяйственно-финансовой и культурной жизни в стране.

Ключевые слова: межвоенная Польша, украинская кооперация, Ревизионный союз украинских кооперативов, «Центросоюз».

The article deals with the elucidation of Ukrainian commercial and financial associations' activity in Poland in 1918-1939. The normative legal bases of national cooperation according to the Law 1920 that allowed Ukrainian cooperatives to unite in one national structure (CRU). Law 1934 that limited the activity of RUUC on the territory of Lviv, Stanislav, Ternopil provinces, was determined. Ukrainian cooperation in the interwar Poland as an inalienable part of national, social political, commercial, financial and cultural life are observed.

Key words: Interwar Poland, Ukrainian cooperation, Auditing Union of the Ukrainian cooperatives, «Tsentrosoyuz».

Постановка проблеми. Вивчення діяльності українських господарських та фінансових об'єднань у міжвоєнній Польщі дозволяє проілюструвати загальний характер економіки південно-східних воєводств держави, який обумовлювався обмеженістю фінансових ресурсів, утрудненим доступом до будівельних матеріалів, іншими економічними чинниками. Вирішення економічних проблем пов'язано з повільними діями влади у реформуванні аграрного сектора і здійсненні програми осадництва, що мала на мені позбавити українське населення реальних можливостей господарського росту, власті прагнули створити міцного польського аграрного власника. Посилювався адміністративний та економічний тиск на українські кооперативи, які розвинулися у краї ще перед Першою світовою війною і були основою не

лише фінансово-господарського росту українців, а й створювали матеріальні умови для розвитку національно-культурного життя та діяльності українських партій і товариств.

Стан дослідження. Вивчення українського кооперативного руху розпочалося ще у міжвоєнний період (Т. Стасів, І. Федак), згодом господарську діяльність українців у Польщі досліджували представники української діаспори (І. Витанович). У цей же період окремі аспекти господарського життя українців розглядалися у польській історіографії (М. Папежинська-Турек, Т. Ольшанський, Р. Тожецький та ін.). Особливо до вивчення теми прилучився український зарубіжний автор М. Сич. Однак дослідники були більше орієнтовні на економічні та історичні аспекти кооперативного руху і менше звер-

талися до вивчення правових аспектів національного фінансово-господарського життя.

Мета роботи полягає у вивченні історико-правових аспектів утворення та діяльності українських кооперативних об'єднань на території Польщі.

Виклад основного матеріалу. Відбудова й організаційне розширення кооперативного руху було пов'язане з утворенням Ревізійного Союзу Українських Кооперативів у Польщі, що об'єднував близько 80% усіх українських кооперативів, які в сукупності склали 20% усіх кооперативів у Польщі [1, с. 138].

Найбільшим і найважливішим кооперативним об'єднанням став «Центросоюз» – головне управління кооперативів, якому підпорядковувалися споживчі, магазини, власні підприємства з переробки сільськогосподарської сировини, торгівля сільгоспмашинами та іншою технікою.

Іншим потужним об'єднанням був «Маслосоюз», що групував молочнопромислові кооперативи. Управління кредитними кооперативами та фінансовими спілками зосереджувалося навколо «Центробанку», діяльність якого була скерована на надання фінансової підтримки дрібним кооперативним структурам [2, с. 81]. Центральною банковою і страховою установою став «Дністер», який поширював діяльність на усі південно-східні воєводства Польщі. Водночас державним фінансовим монополістом у регіоні була Державна Установа Взаємних Страхувань (Państwowy Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych (PZUW)). Внаслідок чого «Дністер» перебував під сталим контролем локальної і центральної влади [3, с. 283].

Спроби місцевих активістів у Східній Галичині поширити діяльність національних товариств та кооперативний рух на Волинь зустрічали перешкоди, передусім адміністративні, пов'язані з існуванням так званого «сокальського кордону», який встановився вздовж колишнього австрійсько-російського кордону, передбачав утруднення контактів галичан з менш національно-свідомими жителями Волині.

Освічені українці, які в умовах існування Польської держави мали труднощі з реалізацією себе у публічній сфері й адміністративних органах, скеровували енергію на підприємницьку діяльність – у кооперативи. Дуже швидко українське підприємництво, завдяки кадровому потенціалу і численним активним молодим людям, стало успішно конкурувати з відповідними польськими і єврейськими підприємствами [4, с. 361].

Правовий та національно-політичний тиск з боку польських урядових структур, зокрема, торкався господарсько-фінансової діяльності українців. Політична домінація варшавських урядових структур була визначальною для розвитку господарсько-економічного життя українців у контексті його постійної регламентації, що виливалося переважно у стримуванні та численних обмеженнях.

Кооперативний рух сам по собі був не лише економічною діяльністю, але й значним підґрунтям розвитку українського політичного та національно-культурного життя. Економічно-господарська та кооперативна діяльність стала однією із легаль-

них форм боротьби народу за своє національне існування. Кооперативний рух очолили ті особи, які пройшли випробування на фронтах національної революції, високі морально-духовні цінності визвольних змагань було перенесено у сферу мирної кооперативної праці [5, с. 34].

Успішність діяльності українських кооперативів була похідною не лише від економічних можливостей підприємств, а й нормативно-правових засад та політичних відносин у Другій Речі Посполитій. Для визначення поняття «національна кооперація» слід брати до уваги чотири критерії: 1) формальний критерій – приналежність до національного ревізійного союзу; 2) критерій національної приналежності членів кооперативу; 3) критерій національної приналежності користувачів; 4) критерій національного інтересу [6, с. 4-12].

Економічною основою діяльності українських кооперативів у міжвоєнний час був Закон про кооперативи Польщі, прийнятий сеймом у жовтні 1920 р. Фактично закон дозволив українським кооператорам об'єднатися в одну національну структуру «Крайовий Ревізійний Союз». Діяльність Союзу була настільки активною, що він охопив усі території, де проживали українці, і, як зазначають польські дослідники, ламав навіть «Сокальський кордон» [7, с. 324].

Відновлення української кооперації у міжвоєнній Польщі керував створений 4 січня 1921 р. Крайовий Комітет Організації Кооперативів (ККОК). Комітет займався відновленням передвоєнних кооперативів (перезатвердженням їх статутів) і організацією нових універсальних спілок та об'єднанням їх на рівні повітових і крайових союзів. Виконавчим органом українських кооперативів став Крайовий Союз Ревізійний (з 1928 р. він став називатися Ревізійний союз українських кооперативів) [8, с. 324].

Головні напрями розвитку української кооперації визначив 9-10 червня 1921 р. у Львові I Крайовий З'їзд Українських Кооперативів. У 1922 р. ККОК припинив діяльність, а його функції перебрав Крайовий Ревізійний Союз. 12 грудня 1922 р. згідно з постановою Кооперативної Ради у Варшаві КСР отримав право ревізії на необмежений час дії [7, с. 23-24].

У 1924-1926 рр. була проведена реорганізація передвоєнних українських кооперативних централей, остаточно вони набули такого вигляду: «Центросоюз» – централь кооперативів сільськогосподарсько-торговельних загального закупу і збуту; «Маслосоюз» – централь молочарських кооперативів; «Народна торгівля» – централь міських споживчих кооперативів; «Центробанк» – централь кредитових кооперативів.

У другій половині 20-х рр. відбулася перебудова Крайового Союзу Ревізійного та змінилася його назва на: Ревізійний Союз Українських Кооперативів у Львові (РСУК). РСУК були підпорядковані кооперативні структури, які поділялися на три ступені. До третього ступеня належали: «Центросоюз», «Маслосоюз», «Народна торгівля», «Центробанк». Другий ступінь склали: Окружні союзи кооперативів; районні молочарні та відділи «Народної торгівлі».

Кооперативами 1-го ступеня були: кооперативи закупівлі і збуту; вершкові станції, що безпосередньо з'єднані з постачальниками, міські споживчі кооперативи, а також українські банки, «райфайзенки» (кредитні спілки); кооперативи службовців та студентів [7, с. 23-24]. Така структура організації українських кооперативів проіснувала до 1939 р.

Згідно з законом про кооперативи від 1934 р. РСУК мав право здійснювати діяльність лише на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств. Якщо ж українські кооперативи створювалися поза межами цих трьох воєводств, то вони належали вже до польських ревізійних союзів, інколи – до змішаних [7, с. 8].

Найвищим органом влади в РСУК були загальні збори членів, які скликалися раз на рік. До компетенції загальних зборів належали вибори президента (так називали голову союзу) і ради РСУК, що складалася з 7 членів, затвердження діяльності ради і дирекції, затвердження бюджету, а також встановлення річного членського внеску. Рада РСУК призначала триособову дирекцію, затверджувала прийнятих дирекцією ревізорів і постійних службовців союзу, санкціонувала найважливіші постанови дирекції і на її пропозицію приймала нових членів [9, с. 35].

Після зміни статуту РСУК у 1936 р. відповідно до вимог закону 1934 р., крім вибраних загальними зборами членів ради, до неї увійшли делегат Львівської Хліборобської Палати, а також делегат Товариства «Сільський Господар». В свою чергу, голова Ради РСУК як делегат української кооперації став членом державної Кооперативної Ради в Варшаві [8, с. 336-337].

Постійним виконавчим органом Ради РСУК та її зв'язковим з дирекцією була Президія Ради. До неї належали: голова, два заступники, секретар і скарбник. До компетенції Президії входило: затвердження принципів управління, службових обов'язків для працівників союзу, затвердження пропозицій дирекції про прийняття нових постійних працівників РСУК, прийняття рішень про приналежність союзівських кооперативів до відповідних центральної кооперації, визначення щорічного розміру вступного внеску, скликання з'їздів і конференцій, прийняття до відома ревізійних звітів, залагодження непорозумінь. Натомість всі найважливіші рішення в РСУК приймалися спільно президією та дирекцією [8, с. 337].

Внутрішня виконавча праця в РСУК була розподілена між відділами і створеними при них рефератами. В структурі РСУК були такі відділи: I. Фінансово-адміністративний, II. Ревізійний, III. Організаційний, IV. Юридичний.

У кінці 30-х рр. кооперативний рух та принципи виробничої організації такого типу стали основою заснування промислових підприємств. Це стосувалося підприємств такого типу, як цегельні, виготовлення цементної черепиці та виробів із цементу, олійні, млинні і масарені [10, с. 3-4].

Наприкінці тридцятих років створено перші експериментальні кооперативи здоров'я. В 1939 р. діяли 3 такі кооперативи [11, с. 162].

Наприкінці 1939 р. при українських кооперативах існувало 136 фабрик, що діяли в таких секторах промисловості: металообробній – 1, хімічній – 33; мінеральній – 49; деревообробній – 6; паперовій – 2; текстильній – 7; шкіряній – 2; споживчій – 23. Їх обороти на кінець 1939 р. склали 4.274.118 зл., а разом з молочарнями (9.124.880 зл.) – 12.398.398 зл. [12, с. 3].

В 1937 р. у кооперативному керівництві склалася ситуація, що загальні збори РСУК визнали за необхідне створити окремий фонд для розвитку вітчизняної промисловості [13, с. 3-7].

Активізація українського кооперативного руху викликала протидію і негативну реакцію з боку польської та єврейської громадськості і промисловців цих національностей. Економічний конфлікт розгортався ще й тому, що від середини 30-х рр. українці активно культивували гасло господарського патріотизму «Свій до свого». «[...] Гасло «свій до свого». Воно спасенне, коли річ іде про те, щоб українець купував в українця та домагався українського товару, але воно небезпечне, бо каже й іншим народам у краю проповідувати й собі те саме, таким чином оминати українське виробництво, навіть українські перетвори сільськогосподарських плодів, а у відплату – вести також відповідну господарську політику» [14, с. 3].

Економічне зростання українських кооперативів, а до 1939 р. їх кількість вже складала 3455, майно оцінювалося у 22,9 млн зл., а кількість членів – 709 тис. осіб [14, с. 5], що стало вагомим чинником у фінансово-господарському житті міжвоєнної Польщі. Воно вело й до зміцнення українців у політичному житті Польщі.

Висновок. Українська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі стала невід'ємною частиною національного суспільно-політичного, господарсько-економічного та культурного життя. Основою ідеології українського кооперативного руху стала орієнтація на перетворення господарсько-економічних організацій в осередки національного руху, котрі повинні були створити економічний фундамент самостійного розвитку нації в умовах Польської держави, і в такий спосіб підготувати населення до боротьби за державну незалежність.

Однак у 1930-х рр. українська кооперація в Польщі все більше підпадала під державний контроль, а розвиток її постійно обмежувався. Необмежена влада місцевих державних адміністрацій над кооперативами була узаконена розпорядженням Президента Польщі про товариства від 27 жовтня 1932 р. Згідно з цим розпорядженням повітова влада могла заборонити заснувати кооператив, якщо «існування його не можна догодити з правом», отримала дозвіл перевіряти документацію і навіть «відповідно до обставин» припиняти діяльність кооперативу. В результаті кооперативи, які обороняли свої національні права, масово закривалися. Так, у 1932 р. в Грубешівському і Томашівському повітах Люблінського воєводства влада взагалі заборонила діяльність українських кооперативів, їх майно було опломбовано [15, с. 232].

В 30-х рр. польський уряд почав законодавчо скасовувати автономію кооперації. 9 травня 1934 р. в сеймі Польщі було ухвалено новий кооперативний

закон, який дав змогу державній адміністрації регулювати «згори» організацію союзних кооперативних об'єднань, не враховуючи їх громадський характер. Формально це втручання поширювалося на всі кооперативи, однак найбільший тиск відчували українські організації [16, с. 23].

Наступним ударом по українській кооперації був молочарський закон, прийнятий у 1936 р. Згідно із законом до молочарень ставилися високотехнічні й санітарні вимоги, а планування мережі молочарень залежало від реєстру і Хліборобської Палати. Влада отримала право закривати навіть добре працюючі кооперативи, якщо їх подальше існування вважалося недоцільним, змушувала українські молочарські кооперативи переходити до польського ревізійного союзу [15, с. 232-233].

На практиці дуже часто виглядало так, що польські союзи не захищали українські кооперативи від

утисків з боку влади, а перешкоджали розвитку українських кооперативних організацій. Польські службовці присікувалися за дрібні хиби чи помилки у справочинстві українських кооперативів, ставили під сумнів правдивість даних про обіг коштів, своєчасність виконання фінансових виплат, відмовляли кооперативам у законному праві на податкові пільги. Українці не допускалися до участі в управлінні кооперативами. У 1937 р. в Союзі рільничих кооперативів 80% організацій були українськими, а з 17 співробітників апарату українцями були лише троє, та й ті працювали на другорядних посадах [15, с. 233].

Таким чином, польські власті законодавчо і незаконно намагалися перешкодити розвитку українського кооперативного руху, який в тих умовах був єдиним засобом економічного відродження українців у краї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Olszański T.A. Historia Ukrainy XX wieku. – Warszawa, 1993.
2. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drudiej Rzeczypospolitej. 1922–1926. – Kraków : Wydawnictwo literackie, 1979.
3. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989.
4. Grunberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwa – Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX w. – Warszawa, 2005.
5. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст. (Структура. Частина друга). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002.
6. Kowalak T. Uwagi w sprawie pojęcia narodowości spółdzielni na przykładzie wojewódstwa pomorskiego (1920–1939). – Warszawa, 1965.
7. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни. – Львів : НТШ, 2000.
8. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964.
9. Stasiw T. Ukraiński ruch spółdzielczy w Polsce. – Warszawa, 1935.
10. Федак І. Наше кооперативне виробництво» Г.К.Ч.». – Ч.40. 4.10.1939 р.
11. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни. – Львів : НТШ, 2000.
12. Федак І. Промислова діяльність кооперативів РСУК в 1936 р. // Господарсько-кооперативний часопис. – Ч. 8. 20.02.1938 р.
13. Раковський Р. Творім фонд господарської розбудови. // Господарсько-кооперативний часопис. – Ч. 43. 31.10.1937 р. – С. 3–7.
14. Гроші з села до села // Господарсько-кооперативний часопис. – Ч. 30–31. 30.07.1939 р.
15. Драгомирецька Л. Проблеми взаємовідносин західноукраїнських кооперативних організацій і польських урядових кіл у 1919–1920 рр. // Українсько-польські відносини у Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997.
16. Макарчук С.А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. ист. наук / С.А. Макарчук. – К., 1984.